Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet. 1.

SAMLAREN

TIDSKRIFT FÖR SVENSK
LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

Ny följd. Årgång 8

1927

UPPSALA 1927—28

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

UPPSALA 1927—28
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

FOLKUNGATIDS-STUDIER

AV

ANTON BLANCK.

1. TESTA NUCIS, EN NYFUNNEN RETORIK AV MAGISTER MATHIAS.

I de innehållsrika noterna till »Några anmärkningar om Birgittas revelationer» (K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Handlingar, del 33, s. 30) har Henrik Schück definitivt identifierat magister Mathias »Poetria» med bladen 169 r—172 r i Uppsala-handskriften C 521. Attributionen är säker, då explicit innehåller tydlig uppgift om författaren: »Explicit poetria Magi*st*ri Mathie Lincope*n*sis.» Dr. Anders Grape och undertecknad ha för avsikt att göra en edition av den lilla skriften, som ger oss ovärderliga upplysningar om den litterära kulturen i Sverige på Eufemiavisornas och Konungastyrelsens tid. En första granskning ger vid handen att vi ha att göra med en systematisk poetik, som behandlar den poetiska stilen och tekniken. Som avslutning och exempel (q*uoni*am eo facilior erit doctrina · cu*m* i*n* ex*emplo* quasi i*n* speculo oc*u*lis lege*n*ciu*m* preponatur) följer en ståtlig, men ytterst svårtolkad hexameter-dikt med marginalrubriker som påpeka figurer etc. Dikten vittnar om författarens litterära lärdom. Han älskar att röra sig med anspelningar, använder gärna grekiska glosor och gör till och med efter berömt mönster en lärd calembour på namnet Olavus. Ty liksom inledningen är denna avslutning en hyllning till ärkebiskop Olof Näf, varuti författaren också får tillfälle att beröra Uppsalas hela historia. Här förekommer första gången på svensk botten »Uppo fundator» och hans tre söner Sven, Nore,

Dan. »Doctrina» som illustreras är den i medeltidens stora poetiklitteratur gängse. Särskilt kan man iakttaga en intim anslutning till Geoffroi de Vinsaufs mycket spridda »Poetria nova» (tryckt hos Faral, Les arts poétiques, s. 194 ff.) vilken åberopas jämsides med Horatius.

I inledningen till kapitlet om den poetiska stilen förekomma emellertid följande ord (s. 170 v., sp. 2, r. 24): »De triplici *generis* stilo narravim*us* in testa nuc*is*». De syfta tydligen på en liten skrift, som återfinnes omedelbart efter »Poetria», bl. 172 v och som rubriceras »Incipit testa nucis». Den fyller blott denna sida och halva nästa, är förmodligen icke avslutad, men tydligen planerad som en liten retorik i ett nötskal. Författaren är sålunda magister Mathias, vars skriftförteckning i den Vadstenahandskrift, som innesluter »Copia exemplorum», slutar: »Item tractatum de modo loquendi et quamplures alios» (Schück, anf. arb. s. 6). Planen belyses av inledningsorden: »REthorica est potencia considerandi vnu*m*q*uid*q*ue* contingens *per*suasibile. Persua[si]bile au*tem* e*st* p*er* nos op*er*abile. Et diuidit*ur* in tres causas scilicet in iudicial*em* Deliberatiua*m* et exclamat*ivam*. Judiciale e*st* causa ciuilis q*ua* accusam*us* aut defe*n*dim*us* p*rop*t*er* iustu*m* aut iniustu*m*. Deliberatiuu*m* e*st* causa ciuilis q*ua* suadem*us*. aut p*rop*t*er* vtile vel nocuu*m*. Exclamatiuu*m* e*st* *caus*a ciuilis circa q*ua*m laudam*us* aut vituperam*us* p*rop*t*er* turpe uel honestu*m*.»

Framställningen håller sig sedermera särskilt nära Cicero i »De inventione» och »Ad C. Herennium», ur vilka skrifter det finnes långa ordagranna citat.

Mathias' båda här behandlade traktater äro skrivna på ett lägg av sex blad, varav det sista är klistrat på bakpärmen. Gödel (Sveriges medeltidslitterar, s. 36) daterar lägget till första fjärdedelen av 1300-talet. Handskriften är en palimpsest och man kan iakttaga tydliga spår av en något äldre liturgisk musiktext. Hela codexen för övrigt är av främmande, säkerligen franskt ursprung, från tiden c:a 1300, varpå även en ägare-anteckning tyder. Påfallande är att här finnes en kopia av »Disciplina clericalis» och en »Passionarius», som även den är avsedd för predikobruk. Magister Mathias' intressen gingo ju som bekant åt det praktiskt-teologiska hållet. K. B. Westman har särskilt framhållit detta Han påvisar att »Homo conditus» liksom »Copia exemplorum» är en predikohjälpreda (Birgitta-studier, s. 275). Till samma slags litteratur hörde också den stora konkor-

dansen, och det är ytterst intressant att de två blad i C 521:s slut, vilka sitta närmast poetiken och liksom denna ganska sannolikt insatts senare, utgöra ett fragment av en bibelkonkordans liknande den av Collijn i Kammararkivet återfunna och Mathias tillskrivna (jfr facsimilet i Schück, Illustr. sv. litt. hist. I, 3:e uppl.).[1] Westman påpekar ävenledes (Reformationens genombrottsår, Upps. 1918, s. 89) att ungefär samtidigt som dessa skrifter författades av en Linköpings-kanik, utfärdades ett statut för stiftet, där sockenprästerna ålades att i större utsträckning predika. I ett författarskap av denna praktiskt-pedagogiska art foga poetiken och i synnerhet retoriken in sig synnerligen väl.

2. EUFEMIAVISORNAS ÅLDER.

Emil Olsons djärva omdatering av Eufemiavisorna till 1300-talets mitt har mötts av gensagor både från filologiskt håll (Nat. Beckman i Studier i nordisk filologi 6, Helsingfors 1914, s. 29 ff.) och från litteraturhistoriskt (Schück, Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3 uppl. I, s. 266 ff.). Till vad av kritikerna redan anförts skulle jag endast vilja lägga ytterligare en synpunkt. Olson räknar själv, även om han ej direkt påpekar det, med en felmarginal för sin dateringsmetod av åtminstone åttio år. En hel del av de språkliga fenomen i »Flores» och »Erikskrönikan» han använder som kriterier uppträda först vid tiden omkring 1400 eller något senare. Att han icke för visorna och krönikan till denna tid beror på att han anser sig tvungen att taga hänsyn till den hävdvunna dateringen ur inre skäl av »Erikskrönikan» till tiden c:a 1320 (Studier tillägnade K. F. Söderwall, s. 113). Skillnaden mellan datum på grund av enbart språkliga skäl och datum på så gott som alldeles säkra historiska skäl, för vilka man böjer sig, blir sålunda åttio år. Under sådana förhållanden synes det mig omöjligt att på enbart språkliga skäl göra en omdatering på fyrtio à femtio år.

I sin undersökning har Olson icke tagit hänsyn till Eufemia-

[1] Man kan tveka om namnet bibelkonkordans är en alldeles exakt titel på denna storslagna handskrift. Visserligen följer texten »Concordantiæ majores» mycket nära i fråga om bibelcitat och uppställning, men den innehåller dessutom en mängd encyklopediska artiklar, även av profant innehåll (filosofi, historia, medicin t. ex.) och förefaller härigenom närmast likna tidens monumentala »Summæ» och »Specula». Pikturen och utstyrseln ligga påfallande nära de ovan omtalade svenska bladen med Mathias båda verk i C 521. Ingenting synes hindra att handen är densamma. Om »Disciplina»-hdskr. se nu SÖDERHJELM, *Neuphil. Mitt.* 1927, s. 193.

visornas s. k. egna dateringar i slutraderna, varigenom »Ivan» får årtalet 1303, »Hertig Fredrik» 1308 och »Flores» 1311 eller 1312. Den konsekvens som i detta avseende måste dragas ur hans nya datering har emellertid dragits av Nordfelt i uppsatsen »Det historiska beviset för Eufemia-visornas ålder» (Studier i modern språkvetenskap 1921). Där ställer Nordfelt sig helt på Olsons ståndpunkt i språkligt avseende och anser dennes datering av »Flores» till c:a 1350 så säker att man måste finna en förklaring till att diktmanuskripten kunna ha felaktiga uppgifter. Nordfelt finner förklaringen däri att dessa slutrader äro typiska avskrivar-tillsatser från senare tid, uti vilka oriktiga uppgifter äro ytterst naturliga. Slutraderna stå sålunda icke hindrande i vägen för en omdatering med säkra språkliga metoder. De ha ingen auktoritet. Redan tidigt har man f. ö. påpekat en uppenbar motsägelse i dem. Dikterna säga sig vara översatta på initiativ av Eufemia de uppgivna åren, men på alla tre ställena förutsättes hon också vara död. Det är sålunda uppenbart att åtminstone dessa rader icke kunnat stå i de ursprungliga manuskript som bearbetaren lämnat ifrån sig under drottningens livstid. De måste ha tillfogats senare och Nordfelt betecknar det som »icke tänkbart» att dessa verser tillfogats av bearbetaren själv, som i så fall måste »skaffat sig originalen tillbaka och i de tre dikterna tillagt några verser om hennes död m. m. och det utan att besinna den motsägelse han därigenom framkallat». Häremot har Schück med rätta invänt att hertig Erik någon gång efter Eufemias död väl kunnat ha ett intresse att sammanföra de tre romanerna till ett corpus poeticum och därvid låtit bearbetaren själv eller någon annan välunderrättad person tillägga slutverserna om den avlidna svärmodern.

Enligt min mening kan man nyansera denna hypotes en smula och få den enklare, ifall man nämligen icke resonerar om romanerna i klump. Den yngsta av dem, »Flores», uppgiver att drottning Eufemia lät »vænda til rima» denna bok »litith før æn hon do». Ingenting hindrar att dessa ord stått i originalmanuskriptet. Bearbetaren har fått drottningens uppdrag strax innan hon avled. Man behöver blott förutsätta att han icke hunnit avsluta sitt arbete eller överlämna det innan han fick underrättelsen om Eufemias död. Att han då i slutet insätter dessa rader är ytterst naturligt och hans uppgifter innehålla då heller ingen motsägelse.

Till den Munchska hypotesen om att visorna varit avsedda för

hertig Erik passar detta antagande ävenledes förträffligt. Genom överenskommelsen i Hälsingborg sommaren 1310 bröts förlovningen mellan Erik och Ingeborg Håkansdotter, men vid mötet i Stensö följande år skedde en fullständig omkastning, varigenom förlovningen återställdes och Erik började ett nytt samarbete med Håkan. Man har inga säkra bevis för saken, men alla senare forskare (jfr Tunberg, Äldre medeltiden, s. 165, Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, s. 635 f.) ha accepterat Munchs (4: 2, s. 551 ff.) mycket troliga datering av Stensö-mötet till hösten 1311. Efter detta möte vidtaga de definitiva förberedelserna för bröllopet. Bland annat uppsökte Erik på våren 1312 påven för att få dispens från sin nya trolovning med den danska prinsessan. Någon gång mot slutet av året — som synes verkligen »litith før æn hon do» — bör drottningen sålunda ha kunnat ge den nu genom två romaner kände bearbetaren uppdraget att gripa sig an med »Flores» — att det är samma bearbetare för alla tre »visorna» tror jag mig kunna bevisa. Innan bröllopet stod hade hon emellertid avlidit den 1 maj 1312. Högtidligheten uppsköts till mickelsmässotid. Vid bröllopet bör nu »Flores och Blanzeflor», vilken enligt Geetes mening valts just emedan den skildrade två älskandes förening efter många äventyr och lång väntan, ha föredragits och ingenting är mera naturligt än att man efter att ha hört de fromma orden om drottningen, vilkens ande verkligen kunde sägas sväva över detta brudpar post tot discrimina, alldeles spontant undfick tanken att även i de båda övriga romanerna infoga liknande rader. Genom detta blevo de tre »visorna» ett för sin tid alldeles storartat litterärt monument över den döda furstinnan, Nordens kanske mest utpräglat chevalereska dam, vilken även med dem skänkt hertig Eriks tillämnade nya mellan-skandinaviska rike dess epik.

Antagandet styrkes ytterligare genom en granskning av slutraderna i »Ivan» och »Hertig Fredrik». Sinsemellan förete dessa större likhet än med raderna i »Flores». De båda förstnämnda romanernas slutrader innehålla nämligen precisa uppgifter om åren, »Hertig Fredrik» t. o. m. om månaden då de tillkommit. Överensstämmelserna i avfattningen tyda på samtidighet och det var ju också naturligt att man 1312 väl visste vilken tidpunkt som åsyftades med orden »litith før æn hon do», men behövde årtal för de nu flere år gamla två andra romanerna.

Anteckningen i »Flores» har säkerligen stått i originalmanu-

skriptet och får därutav sin auktoritet. Sannolikheten för att även de två andra romanernas uppgifter äro fullt autentiska blir härigenom också mycket stor, och den traditionella dateringen kan vidhållas. Härtill kommer att även dessa versers övriga uppgifter visat sig exakta.

3. VERKLIGHET OCH IDEAL I DET RIDDERLIGA LIVET.

Vad vi kunna veta om det ridderliga livet i Sverige under denna tid genom samtida källor är mycket litet. De utsökta riddarsigill, förmodligen franska, som Magnus Ladulås' söner älskade, ge oss exempelvis en liten antydan. Den sista tiden har emellertid skänkt oss ett mycket värdefullt rent arkeologiskt material som sätter oss i stånd att få en bättre bild än förut av den miljö i vilken svensk riddarlitteratur hör hemma. Jag tänker på utgrävningen av det ryktbara Alsnö hus på Adelsön i Mälaren, vilken letts av B. Thordeman och behandlats i hans arbete »Alsnö hus», Sthlm 1920. Av denna undersökning framgår mycket tydligt att här vid 1200-talets mitt, förmodligen under Valdemar Birgerssons regering, uppförts en rik och smakfull kungahall av modern, kontinental typ, vilken förutsätter ett för den tiden ytterst luxuöst och elegant hovliv.

På en särdeles vacker och efter dåtidens förhållanden mycket central plats i Mälaren inom det lilla utomordentligt klimatiskt gynnade område som kännetecknas av den verkliga »Mälarnaturen», Creutz' och Bellmans natur, har här under 1200-talet byggts en praktfull kungsgård, som egendomligt nog synes hava varit ett slags sommarresidens, ett medeltida lustslott. Onekligen gör hela anläggningen nästan ett litet raffinerat intryck. Ur en grupp av lägre ekonomi- och boningshus av olika slag, reste sig en konunga-hall i minst två våningar över en källare. Man kom in genom ett port-torn, först i en lägre våning med platt tak, där möjligen kungafamiljen bott, och där det sannolikt funnits eldstad och fönster. Genom tornets trappa nådde man huvudvåningen, »vilken upptogs av en enda väldig hall överspänd av tre till planen rektangulära spetsbågiga kryssvalv med ribbor av klöverbladsformad profil». Fönstren i detta monumentala rum voro gotiska, minst tudelade och försedda med ganska rikt masverk. Troligen har man ej haft glasfönster utan stängt med träluckor. Kring fönstren stodo kalkstenskolonetter med snidade täljstenskapitäl. »Portalens, event.

portalernas kapitälband ha sannolikt varit rikt smyckade med en vegetativ ornamentik. Ornerade basplattor och golvtegel, figurskulptur och listverk fullborda intrycket av en överflödande prakt i arkitekturens detaljutformning,» slutar Thordeman sin rekonstruktion. Hela anläggningen kunde emellertid också beskrivas med följande citat ur »Konungastyrelsen»:

Nu skal þy kununger ok höfþingi hava fori sik ok sit hærskap al þarvahus, þær han ær mæþ varu sinni. Ok ær þæt digher heþer kunungi ok höfþinga hava faghran sal, þæt ær þæt hus han skal æta ok drikka i mæþ sit hærskap. Nu skal þæt hus af siælsynni gærning, vit, liust, rent ok lustilikt innan vara; þy at mangi koma þær in, ok hvar sigher af þy han se. Þær skal vara borþbonaþer kunungs til mat ok dryk ren ok fagher ok dyr æpti æmnum hans. (Geetes uppl. s. 44.)

Arkeologien har sålunda avslöjat för oss en furstlig Mälaridyll från chevaleriets dagar. Folkungakungen har hållit sina lysande fester i denna vackert välvda sal, där sommarluften och solen spelat in fritt genom de spensligt eleganta gotiska fönstren. — Tvivelsutan vittnar detta om ett annat sätt att leva och njuta av livet än det som representeras av den gamla nordiska kungahallens mörka och rökiga interiör. »Konungastyrelsen» visar vilket ideal som låg bakom. Den fagra salen skulle vara av utsökt arbete, allt skulle vara ljust, rent och behagligt; på bordet måste ligga en vit dyrbar duk, en nödvändig sak för en hövisk måltid.[1] Förmodligen ger oss denna sammanställning en glimt av det liv till vilket den ridderliga dikten hörde och en aning om förhållandet mellan liv och dikt. Dikten ger en idealbild. Glansen över riddarlivet i »Erikskrönikan» är starkare än glansen över kungahovets liv på det dock ganska lilla Alsnö hus, och det finns skuggor i tavlan av detta som indiskreta arkeologer avslöjat; man slängde tydligen sina avgnagda köttben var som helst på kökkenmöddingmanér. Men bortsett från detta är den nya kunskapen om det svenska hovets verkliga liv ovärderlig för studiet av dess speciella litteratur, den ridderliga. Thordeman har antytt att Alsnös namn knyter sig till Magnus Ladulås' ryktbaraste regeringshandling, Alsnö stadga, varigenom det adliga rytteriet fick sin organisation.

[1] Jfr SCHULTZ, *Das höfische Leben*, I, s. 314. »Ohne Tischtuch zu speisen, galt für durchaus unschicklich.» CHRESTIEN, *Yvain*, v. 1049, 3470, *Erec* 496, 6921.